

Ленок М. І.,

аспірант кафедри української літератури

Запорізького національного університету

СПЕЦИФІКА ХРОНОТОПУ В ХУДОЖНЬОМУ РЕПОРТАЖІ Д. КАЗАНСЬКОГО «САНІТАРНА ЗОНА»

Анотація. Дослідження є спробою простежити особливості хронотопу в художньому репортажі Д. Казанського «Санітарна зона». Художній репортаж означаємо як міжжанровий синтез нарису і репортажу, який сформувався під впливом усталеної традиції подорожного нарису в українській літературі. В аналізованому художньому репортажі розкривається історія міст, в яких життя населення сповнене інертності та покори владі. Художній репортаж складається з авторських спостережень, вражень, записаних на камеру розмов тощо.

Осмилення специфіки часопросторових відношень у художньому репортажі Д. Казанського дає підстави стверджувати, що автор за допомогою них апелює до важливих суспільних, екологічних і демографічних проблем. У тексті проглядаються прикметні риси документалізму, зокрема: точне відтворення фактів, опис непридатної для проживання промислової зони, використання своєрідного ідіолекту, враховуючи специфіку регіону, суб'єктивний спосіб представлення міста, його локусів тощо. Вказуємо на те, що в сучасних текстах простежується дискретний характер опису часопросторових зв'язків, оскільки ними оперує автор. Закритий і відкритий простір реалізується кризь часову єдність: «теперішнє – минуле – майбутнє», яка розгортається протягом усієї розповіді. Зорові та запахові образи формують цілісну й правдиву картину життя промислового міста.

Розгортання хронотопного нарративу досягається суб'єктивним рішенням автора фокусуватися на локусах, які його зацікавлюють. Репрезентація часопростору відбувається кризь входження авторського «я» і реальних осіб у художній репортаж. У ході дослідження з'ясовано, що зображення часу та топосу як значущих складників тексту демонструє властивість авторського стилю триматися в межах обраного жанру. Міський простір зафіксований конкретним історичним періодом, застосовано професійно-виробничу лексику, що розширила уявлення про функціонування заводських механізмів, зосереджено увагу на похмурих і закритих локусах, пейзажних замальовках, показаних у динаміці. Автор антропоморфізує місто, надаючи йому людських рис чи властивостей живих організмів.

Ключові слова: документалістика, історія, простір, синтез, сучасна українська проза, час.

Постановка проблеми. Зв'язки літератури з різними видами мистецтва і ЗМІ стимулюють розвиток літературного процесу. В українській літературі у 60–70-х роках XIX століття існував, «на відміну від «фізіологічного», «просвітительський» нарис» [6, с. 108], у ньому змальовувалось життя людей нижчого соціального прошарку. У 20-х роках XX століття з'явився один із тематичних різновидів нарису – «подорожній нарис». Тобто, за твердженням Я. Цимбал, подорожній нарис – «те, що

нині ми називаємо художніми репортажами» [7, с. 8]. Міжжанровий синтез нарису та репортажу і продемонстрували складні зміни в жанровій системі. Отже, на нашу думку, важливим є розгляд часопросторових зв'язків у художньому репортажі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нателер є чимало праць, в яких розкриваються особливості використання хронотопу. О. Ухтомський сформулював термін «хронотоп», згодом М. Бахтін ввів термін у літературний обіг. О. Гонюк дослідила хронотоп міста; О. Когут розглядала урбаністичний хронотоп у сучасних українських драматичних творах; Н. Копистянська осмислила хронотоп в аспекті слов'янського романтизму. В. Коркішко визначив хронотоп формотворчою категорією. На думку Р. Магдиш, нового розуміння хронотоп набув у текстах постмодернізму. Тож вивчення специфіки хронотопу є *актуальним* і спричинено недостатньою розробленістю цієї проблеми в художніх репортажах.

Мета статті – дослідження авторської хронотопної моделі в художньому репортажі Д. Казанського «Санітарна зона». Завдання, які плануємо реалізувати в цій розвідці, стосуються таких моментів: проаналізувати топоси та їхній зв'язок із категорією часу; проаналізувати вплив авторської суб'єктивності на розвиток хронотопу.

Виклад основного матеріалу. Хронотопні особливості будь-якого твору залежать «від родожанрової структури твору, невіддільні від його суб'єктивної системи і є важливими чинником стильової визначеності художнього твору» [4, с. 714]. За влучною тезою Р. Магдиш, у творах-мандрах «наявне повне руйнування традиційного розуміння категорій часу та простору <...> авторський хронотоп, який вирізняється суб'єктивністю...» [6, с. 87]. У художніх репортажах теж здійснюється переміщення наратора, тому зрозуміло, чому фокус оповіді акцентується на тих місцях, які зацікавлюють автора. Погоджуємось із твердженням Н. Копистянської, що «поява кожного жанрового різновиду і нове поєднання жанрів у систему залежить від змін часопросторового мислення» [3, с. 57]. Сьогодні значні зміни хронотопного мислення спостерігаємо в художніх репортажах. Дослідниця запропонувала аналізувати феномен хронотопу в єдності із жанротворчими процесами: «хронотоп – жанр – жанрова система – художній напрям, і в зворотній послідовності: естетика напрямку – жанрова система – жанр – хронотоп» [3, с. 57]. Художній репортаж, вважаємо, є складником такої послідовності: хронотоп – художній репортаж – художня публіцистика – спогадова література – документальна література – постмодернізм (метамодернізм).

Художнім репортажем «Санітарна зона» Д. Казанський дебютував у 2013 році на всеукраїнському конкурсі «Самовидець» ім. М. Йогансена і посів третє місце. У центрі тексту історія про те, як наратор вирушає до Єнакієвого – «одного

з найбільш небезпечних міст екологічно небезпечної Донецької області» [2, с. 243], щоб здійснити репортерське розслідування, яке стосуватиметься екологічних проблем, адже це «...страшна реальність, матеріалізований кошмар» [2, с. 237], і соціальних сторін життя єнакіївців: «аналогічні за розміром міста, де немає подібних промислових велетнів, не тільки не вмирають від голоду, але навіть виглядають успішніше і чистіше» [2, с. 252].

У назві «Санітарна зона» є вказівки просторових координат. Лексема «санітарна» означає територію, в межах якої жити небезпечно, інша частина – «зона» має подвійне символічне навантаження (відокремлений закритий простір від нормального життя або місце, де до голосу населення ніхто не прислухається). Д. Казанський не лише виніс проблему в заголовок, а й констатував: у такій місцевості життя продовжується.

Категорії часу та простору взаємопов'язані між собою в тексті. Автор експлікує крізь уточнення топосу та часу переміщення наратора до міста: «з тих пір, як він (тобто В. Янукович – уточнення наше. – М.Л.) став президентом, я бував (тут і далі – курсив наш. – М.Л.) у цьому місті стільки разів, що вже відчуваю його своїм» [2, с. 240]; пересування містом і його околицями: «В останньому дворі бачу літню жінку і підходжу до хвіртки» [2, с. 247].

Достовірність оповіді підтверджується введенням згадок про реальних осіб (четвертого президента України, його дружини, Юлії Тимошенко), записаних журналістом на диктофон, з дотриманням місцевого ідіолекту: «...Янукович – щось на кшталт міської легенди, напівміфічного героя, який має мало спільного з реальним прототипом» [2, с. 237], «Люда допомогла Віті порішати з судимостями» [2, с. 254], «сука Юля-воровка», як і сам «Вітя», теж «зсучився і забив на місто» [2, с. 254].

Д. Казанський оприявнює свою участь у тексті: «...навесні 2010 року я виклав у своєму блозі кілька веселих репортажів про рідне місто нового президента і виявив обвальний наплив відвідувачів» [2, с. 240]. Автор став відомим як блогер під нікнеймом *frankensstein*, а згодом досяг значних успіхів у журналістиці. У тексті він зізнався: «Єнакієве допомогло мені потрапити в професійну журналістику» [2, с. 240]. Прикметно, що автобіографічні вкраплення переплітаються з історією міста, населенням, їхнім життям. Апелювання до них допомагає пришвидшити процес нанизання фактів про містечко: «я коротко пояснюю їй, що я журналіст, і вона охоче викладає свої переживання» [2, с. 248–249]. У тексті автор розгортає опис роботи журналіста, фіксує розмови місцевих, щоб об'єктивно проаналізувати інформацію: «сідаю за пластиковий стіл, купую для виду стопку огидної горілки і бутерброд, немов ненароком дістаю камеру» [2, с. 253].

Санітарна зона – непридатна для проживання територія, а люди перебувають тут наче в «зоні відчуження» [2, с. 244]. Зона відчуження донедавна асоціювалася в пересічного українця з Чорнобилем – першою екологічно небезпечною зоною відчуження, але кругообіг речей у житті показує, що все змінюється. Завод, розташований у центрі міста, є втіленням закритого простору і створює проблеми жителям: «Єнакіївський металургійний завод стирчить у самісінькому центрі міста, у низині, і житлові квартали підступають до нього впритул буквально з усіх боків» [2, с. 244]. З різних кутів зору характеризується місцевий завод, однак негативне значенням домінує. В одному випадку місцевий завод – «це величезна брудна потвора» [2, с. 237], в іншому – порівнюється із зам-

ком казкового лиходія, «у печах його згоряють людські долі» [2, с. 256]. У фокусі авторського часу та простору відтворюється поєднання «повільний концтабір», так охарактеризовано завод, який «поступово скорочує чисельність городян, працює без зупинки, брязкає, гупає, вивергає сірку і дим» [2, с. 256]. За спостереженнями наратора, в індустріальному часі й топосі «за роки скаженої індустріалізації вивівся фактично новий тип людини – людина техногенна» [2, с. 242], а це демонструє негативну динаміку розвитку регіону загалом. В іронічному описі пейзажу використано палітру кольорів з похмурими відтінками: «...з мосту відкривається чарівний вид на місцеву індустрію – кілька обгризених градирень, чорні від кіптяви, та висока труба аглофабрики, що розфарбовує небо довгим димним хвостом у сірі тони» [2, с. 248].

Мотив постійного руху в просторі простежуємо в бажанні репортера зібрати матеріал: «гуляючи околицями заводу, я заглядав у двори, вишукуючи пенсіонерів на лавочках, заговорював з усіма, хто готовий зі мною спілкуватися. Мене цікавить життя техногенних людей. Їхня здатність виживати в цій отруйній атмосфері...» [2, с. 243]. Суб'єктивно оцінюються естетичні спроможності Єнакієвого з усіма неприхованими для ока пейзажами: «цеци і шлакові гори наступали на них (селища перших поселенців – М.Л.), підбиралися все ближче, але так і не поглинули цілком, дозволяли жити і мучитися» [2, с. 246]. Д. Казанський відтворював дійсність на основі власних вражень, отриманих інтерв'ю, записів тощо. В оповіді укралоє спогади місцевих, окреслюючи час: «один з моїх знайомих розповідав, як за одну ніч вкрилася сажею його біла «Дев'ятка» [2, с. 242].

Репрезентація відкритого простору відбувається в перші хвилини знайомства з містом: «у Єнакієвому дві біди...» [2, с. 237]. Місто журналіст порівнює з регіоном, надає йому меншої вагомості, називаючи «Донбас у мініатюрі, живий стереотип, який самим своїм існуванням підтверджує правдивість усіх донецьких стереотипів» [2, с. 239]. Слушними є слова В. Здоровеги, що факт і реальність проникають у літературу «з особливою енергією» [1, с. 38]. Факти, введені в «Санітарну зону», підкріплюються цифрами зі статистики, пов'язані з часом і простором. Наприклад, знизилась показники демографічного росту населення: «за 20 років, з 1992 по 2012-й, населення міста скоротилось майже на 30%» [2, с. 256]; засвідчують зростання викидів в атмосферу: «згідно з офіційною статистикою, у 2006 році сумарні викиди ЄМЗ становили 29 913 тисяч тонн, а в 2010-му вони сягнули вже 38 730 тисяч тонн» [2, с. 247].

Наратор у тексті виконує функції документаліста, адже він «скутий» логікою самих фактів і людських долі» [1, с. 33], і водночас публіциста – підсилює загальне враження значущими зоровими та нюховими образами: «викиди накривають вулиці отруйною хмарою» [2, с. 241], «від пилу і сажі тьмяніють поверхні, викиди намертво в'їдаються в стіни, розфарбовуючи місто у свої кольори» [2, с. 245], «відчувається запах тухлих яєць, в суху погоду від дрібного пилу сльозяться очі» [2, с. 241]. Однак попри всі незручності, люди продовжують спостерігати за занепадом екології, рівня їхнього життя, знаючи, що населення ніхто не почує: «... мешканці особливо не нарікають і дозволяють «годувальнику» поступово загнати їх у могили...» [2, с. 252]. Час і простір пов'язується не лише зі згадками про стале життя, а і з мотивами ймовірної смерті,

замість того, щоб виявити силу духу і непокори (лексемами-сигналами є «тут» і «скоріше»), «люди *тут* готові *скоріше* вмерти, ніж пересилити лінощі та страх перед людьми в піджаках, змусити владу виконувати закони» [2, с. 256]. Репортер зауважує, що часовою обіцянкою «коли-небудь потім» послугоувалась адміністрація міста, коли жителі загазованих вулиць вимагали переселити їх у безпечні райони: «...але воно так не настало» [2, с. 246].

Авторський наратив керує часопросторовими зв'язками, фіксує відкритий простір: «Від Партизанської вулиці до будівлі Єнакіївської міськради близько семи хвилин пішки, але здається, ніби опинився в якомусь *забутому місці*» [2, с. 247]. З різних ракурсів показано місто, адже перебував у ньому багато разів, щоразу відкриваючи невідомі сторони життя: «...влітку тут зовсім немає відкритих кафе з терасами. Через сморід та пил довго перебувати на центральних вулицях неможливо» [2, с. 244]. Репортер співвідносить дві пори року, щоб показати, як впливають викиди заводу на стан природи та населення: «...у сиру, осінньо-зимову погоду тут теж трохи легше. Труїть тільки завод. А ось у літню спеку відчутно додається – вітер здуває його з дахів і дерев, піднімає із землі» [2, с. 245].

Інтерпретацію відкритого простору представлено динамічно та дискретно: «*Гуляючи вузькими, трохи похмурими вулицями, часом відчуваєш, що потрапив у «шоу Трумена*» [2, с. 240]. Назва американського серіалу використовується як натяк на реалію, що побутує у національному бутті: життя в місті фальшиве, за ним спостерігають усі регіони, але будь-яке втручання і зміна налагодити ритм у місті неможливі. Соціальна небайдужість жителів міста проглядається в коротких емоційних сплесках, викладених журналістці: «– Бачили б ви, що в нас взимку коїться! Усе чорне. Зараз бруд не так видно, а як свіжий сніг випадає, *за кілька годин вже все сіре*» [2, с. 237]. Здається, що життя в цьому містечку рухають промислові гіганти, а коли їх тимчасово зупиняють, час завмирає. Такі випадки бувають рідко: «...зупиняють аглофабрику тільки у дні виборів або візитів високих гостей» [2, с. 244]. Журналіст пересвідчується в тому, що самопочуття погіршується: «після кількох годин прогулянки по центру міста мене починає трохи нудити від хімічного запаху» [2, с. 252]. Дискретність простору – властива ознака тексту, яка проявляється в авторських повідомленнях чи уточненнях історії міста і способу життя, в описі процесів виробництва на фабриці, його жителів.

Маркери закритого простору в тексті такі: місцевий інfernальний металургійний завод, кілька шахт «в агонії» [2, с. 239], кліті з гірниками, доменні печі, які виробляють метал; дореволюційні будинки під заводськими парками; покинуті домівки.

Часова єдність «теперішнє – минуле – майбутнє» переплітається. Теперішнє характеризується за допомогою часових слів-сигналів «повільно і довго»: «Літні люди, як і їхнє житло, в наших широтах традиційно помирають *повільно і довго*» [2, с. 247–248]. Згадки про минуле зринають в описах, які стосуються розбудови робітничих кварталів: «Робітники рили *землянки* і будували *халупи* біля самих *цехів*, щоб було недалеко ходити на роботу» [2, с. 245]. Майбутнє автор прогнозує крізь призму сьогодення, порівнюючи життя єнакіївців із сюжетними лініями фільму «Метрополіс», в якому робітники позбулися всіх ознак особистості – «замість імен номери» [2, с. 257] і стали придатками промислових підприємств.

Місто, зважаючи на стабільну та налагоджену діяльність промислового гіганта, «виглядає бідно, брудно і вбого, комунальна сфера перебуває в повному занепаді <...> наче брудний і обірваний жейбрак» [2, с. 251–252]. Хоча населення становить «більше ніж ста двадцяти тисяч людей, що населяють *місто*, на *заводі* працюють лише сім з половиною тисяч» [2, с. 251].

Міський простір не уявляється без архітектурних споруд. Пейзажі теж є частиною життєсфери, де самопрезентація промислових районів відчутна: «...*стіни будинків, дашки, бордюри* тут вкриті брудно-чорним нальотом» [2, с. 244]. Місто перебирає на себе характерні людські риси: «Це роботяга, абориген, ортодокс. Столицю зневажає за вільнодумство, б'є в морду, поважає начальство, пролетарським адатом» [2, с. 238]. Місто асоціюється із живою істотою, йому притаманні ознаки: «Єнакієве не живе, воно саме доживає, рухається до чогось темного, поганого» [2, с. 248]. Урбаністичний топос у художньому репортажі неоднаково конкретизують локуси: «...*двір* невисокого *старого будинку*, вкритого шаром кіптяви» (Казанський, 2013: 238); нелегальні копальні, на які йдуть працювати місцеві жителі; центр міста, в якому жителі будинків не відкривають вікна у своїх будинках через фабрику, яка розташовується в серці міста; це і старий рудний двір, «що виробляє неймовірну кількість пилу та кіптяви» [2, с. 241].

Питання екології раніше не поставало, адже «тутешні підприємства будувалися в голому степу, ні про які санітарні норми ніхто й не думав» [2, с. 245]. Закономірно, що забруднене довкілля стає гостросоціальною проблемою: «...сучасний Донбас пожинає плоди вікового байдужого ставлення до екології» [2, с. 245]. Крізь призму уяви автора локуси олюдноються: «...*будинки* виглядає чи то як заселений живий, чи то як покинутий» [2, с. 247]. Автор констатує, що від «покинутих *домівок* залишаються *стіни*. Решту забирають мародери. Розтягують *шифер, дошки*, придатні для використання в господарстві...» [2, с. 249].

Окремим локусом є місцевий бар «У Бондаря», розташований поблизу заводської прохідної і центрального ринку. Традиція зображення шинку та селян, які після тяжкої праці йдуть, щоб утопити горе в оковитій, сформована в українській літературі. Закритий простір завжди репрезентує місцевість і звички людей: «Запах *всередині* такий, що забуваєш і про викиди, і про аглофабрику. *За столом* сидять похмурі мужики характерного вигляду» [2, с. 253].

Висновки. Особливість зображення хронотопу в тексті Д. Казанського уможлиблюється вибраним напрямком руху журналіста. З опису зрозуміло, що автор знайомий із місцем, тому координати переміщень вказує дискретно. Хронотоп у художньому репортажі «Санітарна зона» містить відкритий і закритий простір із часовими проміжками, які гармонують. На противагу творам художньої літератури, художній репортаж, як міжжанровий синтез документальної літератури, орієнтується на миттєву фіксацію дійсності.

Реципієнт переміщується містом разом із репортером, бачить його очима безперспективність екологічно чистого майбутнього. Час зображує, вказуючи його у хвилинах, годинах, днях, проміжках дня, зміні пір року, що іманентно стосуються тих просторів, у яких він зафіксований. Запахові образи – це характерна ознака урбаністичного міста. Миттєво зафіксоване око довілля, вихоплюючи непридатні контури природи. Простір динамічний, адже репортер постійно в русі. Його

справа – це достовірний, суб'єктивний показ буденних явищ індустріального містечка. За стражданнями природи спостерігає з крихкою надією на зміну. У місті, де прагнуть заробити грошей, про екологічні наслідки не думають. Журналіст помічає найдрібніші деталі, фіксує апатію мешканців до свого житла, до міста. Переконані, що дослідження хронотопу в художніх репортажах інших авторів може стати об'єктом цілісного вивчення.

Література:

1. Здоровега В. Збагнути день суший. Київ : Дніпро, 1988. 263 с.
2. Казанський Д. Санітарна зона. *Veni, vidi, scripsi. Світ у масштабі українського репортажу*. Київ : Темпора, 2013. С. 237–257.
3. Копистянська Н. Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті). *Слов'янські літератури* : доповіді. XII Міжнародний з'їзд славістів (Краків, 27 серпня – 2 вересня 1997 р.). Київ, 1998. С. 57–74.
4. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 752 с.
5. Магдиш Р. Літературна критика про специфіку часопростору сучасних творів-мандрів. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди*. Харків : Нове слово, 2013. Вип. 2 (2). С. 83–89.
6. Різниченко Т. Дорожні нариси Марка Вовчка. *Радянське літературознавство*. 1960. № 4. С. 107–109.
7. Цимбал Я. Наш Майк. *Подорожі філософа під кепом* / упоряд., вступ. ст. і коментарі Ярини Цимбал. Київ : Темпора, 2018. С. 7–23.

Lenok M. Specific of chronotope in D. Kazanskyi's artistic reportage "Sanitary zone"

Summary. The study is an attempt to trace the features of the chronotope in the D. Kazanskyi's art report «Sanitary Zone». Art report is defined as an inter-genre synthesis of essay

and report, which was formed taking into account the established tradition of travel essay in Ukrainian literature, to which modern art report owes its origin. Thematically, the analyzed art report continues to reveal the history of cities, where life is full of inertia and obedience of the population to the authorities.

Understanding the specifics of space-time relations in the D. Kazanskyi's art report gives grounds to claim that the author uses them to appeal to important social, environmental and demographic problems. The text shows the notable features of documentary, in particular the exact reproduction of facts, the description of the uninhabitable industrial zone, the use of a kind of idiolect, taking into account the specifics of the region; subjective way of presenting the city, its loci, etc. We point out that in modern texts the discrete nature of the description of space-time relations can be traced, as they are operated by the author. Closed and open space is realized through temporal unity: «present – past – future», which unfolds throughout the story. Visual and olfactory images form a whole and true picture of the life of an industrial city.

The unfolding of the chronotopic narrative is achieved through the author's subjective decision to focus on the loci he is interested in. The representation of time-space takes place through the entry of the author's «I» and real people in art report. In the course of study it was found that the depiction of time and topos as significant components of the text demonstrates the property of the author's style to stay within the chosen genre. Urban space is recorded in a specific historical period, professional and production vocabulary is used, which expanded the idea of the functioning of factory mechanisms, focused on gloomy and closed loci, landscape sketches, which are shown in the dynamics. The author uses anthropomorphism for the city, giving it human features or properties of living organisms.

Key words: documentation, history, space, synthesis, modern Ukrainian prose, time.